

УДК 343.1

Фаринник В. І., заслужений юрист
України, к.ю.н., член Національної
асоціації адвокатів України

Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження: методологія реалізації в кримінальному судочинстві України

Визначено загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Розглянуто особливості реалізації загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному судочинстві України.

Ключові слова: кримінальний процесуальний примус; заходи забезпечення кримінального провадження; досудове розслідування; реформування кримінального судочинства; обов'язок доказування.

Определены общие правила применения мер обеспечения уголовного производства. Рассмотрены особенности реализации общих правил применения мер обеспечения уголовного производства в уголовном судопроизводстве Украины.

Ключевые слова: уголовное процессуальное принуждение, меры обеспечения уголовного производства; досудебное расследование, реформирование уголовного судопроизводства; обязанность доказывания.

The general rules of applying measures to ensure criminal proceedings are defined. Features of realization of general rules of applying measures to ensure criminal proceedings in criminal process of Ukraine are examined.

Key words: enforcement in criminal process, measures to ensure criminal proceedings, pre-trial proceedings, reformation of criminal process, burden of proof.

Важливим проявом демократичності суспільних відносин в державі є стан дотримання прав і свобод людини, в тому числі й осіб, які вчиняють протиправні дії і піддаються кримінальному переслідуванню. Відтак, зміни вітчизняного законодавства у кримінальній та кримінально-процесуальній сфері давно назріли. При цьому швидкий розвиток глобалізаційних процесів гуманізації та демократизації життєдіяльності українського суспільства зумовлює необхідність у найкоротший термін приймати найбільш ефективні рішення, кожного разу керуючись пріоритетом забезпечення прав свобод людини і громадянина.

Новації КПК України в першу чергу стосуються інституту заходів забезпечення кримінального провадження. Їх застосування регламентовано на рівні найкращих демократичних традицій дотримання прав людини і громадянина. Перелік згаданих заходів процесуального примусу надає можливість обрати найбільш оптимальний з них, врахувавши при цьому індивідуальні особливості розвитку самого підозрюваного, обвинуваченого, характер вчиненого ним кримінального правопорушення та ряд інших обставин, необхідність визначення яких закріплена у положеннях КПК України. Відповідно, лише протягом першого року апробації норм нового законодавства слідчими та прокурорами ініційовано застосування понад 322 тис. заходів забезпечення кримінального провадження (найбільше усього тимчасових доступів до речей і документів — майже 230 тис., застосування особистого зобов'язання — понад 29 тис. та арешту майна — 16,5 тис., найменше ж застосовується накладення грошового стягнення —

426 разів та особиста порука – 564 рази).

Не менш гуманним є підхід законодавця до з'ясування мети та встановлення загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження, визначення процесуальних обмежень стосовно застосування деяких з них. Як наслідок, застосування найбільш суворого заходу забезпечення кримінального провадження становить не більше 8,5% від загальної кількості усіх застосованих заходів забезпечення кримінального провадження. При цьому, практично у кожному четвертому випадку у задоволенні клопотання органів досудового розслідування про взяття під варту відмовляється чи застосовується більш м'який вид запобіжного заходу (2,7 тис. та 1,3 тис. відповідно).

Все це та ще багато іншого свідчить про те, що наша держава обрала дійсно революційний шлях державотворення, де в кожному процесуальному рішенні людські цінності є пріоритетом, а механізми та способи здійснення досудового розслідування спрямовані, перш за все, на виправлення, а не покарання підозрюваного чи обвинуваченого.

Разом з цим відтворення ієрархії ціннісних орієнтирів суспільства для сфери кримінальної процесуальної діяльності означає, що правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження мають значення не лише для регулювання діяльності органів та службових осіб, які ведуть процес, а передусім для захисту прав і свобод людини та громадянина.

Відтак, одним із ключових елементів системи заходів забезпечення кримінального провадження є саме загальні правила їх застосування. Дослідженням питань, пов'язаних із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження завжди приверталася увага вчених-процесуалістів (Є.Г. Васильєва, Ю.М. Грошевого, Т.В. Данченко, З.З. Зінатуліна, В.Г. Капустянського, О.В. Капліної, В.М. Корнукова, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, О.Ю. Татарова та інших).

При цьому жодна правова категорія, пов'язана з обмеженням або позбавленням прав і свобод людини та громадянина, не може бути здійснена фактично без наявності встановлених законом правил та умов [1, с. 62], у зв'язку з чим питання дослідження загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження набувають все більшої актуальності, що і є метою нашої статті.

Разом з цим, цілком слушно відзначає й О.В. Капліна, що загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження мають важливе значення для правозастовної діяльності, адже саме вини сприяють її єдності, дотриманню прав учасників кримінальних процесуальних відносин і вирішенню завдань кримінального провадження. Водночас, необхідність нормативного закріплення цих правил обумовлена тим, що заходи забезпечення кримінального провадження спрямовані на досягнення єдиної мети, а тому єдиною є й їх правова природа [2, с. 258-259].

Зважаючи, що кожний випадок застосування заходів забезпечення кримінального провадження, пов'язаний із застосуванням примусу та/або втручання державних органів до сфери прав людини, одним із найбільш важливих загальних правил їх застосування є *судова процедура*.

Відтак, більшість заходів забезпечення кримінального провадження, зважаючи що під час їх застосування має місце суттєве тимчасове обмеження прав та інтересів осіб, проводяться лише на підставі ухвали слідчого судді: привід (ч. 2 ст. 140 КПК України);

накладення грошового стягнення (ч. 2 ст. 144 КПК України); тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ч. 2 ст. 148 КПК України); відсторонення від посади (ч. 2 ст. 154 КПК України); тимчасовий доступ до речей і документів (ч. 2 ст. 159 КПК України); арешт майна (ч. 2 ст. 170 КПК України); запобіжні заходи (ч. 4 ст. 176 КПК України); затримання з метою приводу (ст. 190 КПК України).

Аналогічно й у рішенні ЄСПЛ у справі «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччини» (1978 р.) зазначено, що принцип верховенства права виходить, зокрема, з того, що втручання органів виконавчої влади у права окремих осіб повинно перебувати під ефективним контролем, який має забезпечуватися судовою системою, у всякому разі як останньою інстанцією, судовий контроль надає найкращі гарантії незалежності, неупередженості і належної процедури. Саме тому з урахуванням європейських стандартів прийняття рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження віднесено до виключної компетенції суду [3, С.370].

Самостійно (без дозволу слідчого судді) слідчий, прокурор мають право здійснити лише виклик (ст. 133 КПК України), тимчасове вилучення майна (ст.ст. 168-170 КПК України) та затримання (ст. 208 КПК України).

При цьому слід відмітити, що КПК України надає можливість ініціювати застосування заходів забезпечення кримінального провадження як стороні захисту, так і стороні обвинувачення. Так, крім слідчого за погодженням з прокурором (відповідно до п. 5 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-558/0/4-13 від 5 квітня 2013 року «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» за відсутності згоди (погодження) прокурора слідчий не вправі звертатися до суду з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження) [5] та прокурора, мають право подавати клопотання до слідчого судді про застосування:

– судового виклику – підозрюваний, його захисник, потерпілий, його представник (ст. 134 КПК України);

– приводу – сторона кримінального провадження, потерпілий (ч. 2 ст. 140 КПК України);

– тимчасового доступу до речей і документів – сторони кримінального провадження (ст. 160 КПК України);

– арешту майна – цивільний позивач (ст. 171 КПК України).

Проте, практика ініціювання застосування заходів забезпечення кримінального провадження стороною захисту та іншими учасниками (на відміну від сторони обвинувачення) на сьогодні ще не є достатньо поширеною. Хоча, відповідно до ч. 2 ст. 22 КПК України, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України.

На жаль, принцип змагальності сторін обвинувачення та захисту в ході досудового розслідування є формальним та фактично стороною захисту в повній мірі не реалізується. Серед об'єктивних причин подібного – не досить досконалі положення КПК України, які унеможливають реалізацію прав захисника, у том числі щодо збору доказів, у повному обсязі. Це зумовлює неможливість належної аргументації клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Як приклад, ст. 93 КПК України передбачено, що сторона захисту здійснює

збирання доказів шляхом витребування копій документів. Однак, суди зазвичай не визнають копії документів процесуальним джерелом доказів. Адже, згідно ст. 99 КПК сторона кримінального провадження, потерпілий зобов'язані надати суду саме оригінал документа (випадки ж надання дублікатів чітко регламентовані КПК).

Інший приклад – реалізація тимчасового доступу до речей і документів. З одного боку, реалізувати право на витребування речей та документів захиснику надається виключно слідчим суддею, з іншого боку, отримання захисником тимчасового доступу до речей та документів, які не були оглянуті та досліджені стороною обвинувачення, може привести до втрати доказів, що мали б значення для встановлення винуватості особи. Але на відміну від органів досудового розслідування, яких зобов'язано забезпечити зберігання вилученого майна, сторона захисту таких обов'язків не несе. Як наслідок, не виключається можливість його свідомого знищення або пошкодження.

Тому необхідним є закріплення в КПК України порядку, за яким слідчий суддя при винесенні ухвали про вилучення речей і документів за клопотанням сторони захисту, доручає його проведення слідчому, прокурору або органу внутрішніх справ. Подальше вилучення здійснюється за участю сторони захисту, яка отримує копії документів. Зберігання оригіналів здійснюється правоохоронними органами у порядку, передбаченому КМУ.

Також, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України сторона захисту має право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їхньою згодою пояснення, які також відповідно до ст. 84, 95 КПК не є процесуальним джерелом доказів (показання, як докази, можуть бути надані лише під час допиту, а допит є слідчою дією, яка проводиться виключно слідчим на підставі свого власного рішення або за дорученням чи вказівкою прокурора або керівника органу досудового розслідування).

Саме тому на нашу думку, поясненням учасників кримінального провадження та інших осіб, отриманим стороною захисту у рамках кримінального провадження необхідно надати статус доказів.

Наступне загальне правило, пов'язане з *визначенням юрисдикції суду* при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. Так, відповідно до ч. 2 ст. 132 КПК України усі клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжних заходів (ч. 2 ст. 131 КПК України), подаються до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що здійснює відповідне розслідування. Такі клопотання розглядаються слідчим суддею, який визначається автоматизованою системою документообігу суду в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 35 КПК України. При цьому визначення слідчого судді здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідного клопотання за принципом вірогідності, який враховує кількість проваджень, що знаходяться на розгляді у суддів, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрядженні, а також незалежно від того, який слідчий суддя розглядав інші клопотання у цьому ж кримінальному провадженні раніше. Водночас, суддя, який брав участь у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, згідно з ч. 1 ст. 76 КПК України не має права брати участь у цьому ж провадженні в суді як першої, так і апеляційної та касаційної інстанцій, а також при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами.

У випадку проведення досудового розслідування слідчою групою (у відповідності до

ст.ст. 38, 39 КПК України) клопотання щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження також розглядаються слідчим суддею місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що здійснює відповідне розслідування. Підставою для визначення територіальної юрисдикції суду першої інстанції при розгляді клопотань щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження є постанова керівника відповідного органу досудового розслідування про створення слідчої групи, в якій визначено місце проведення досудового розслідування (листи Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13 та від 7 квітня 2014 року № 5-467/0/4-14). Разом з цим залишається не регламентованим питання визначення територіальної юрисдикції суду у випадках, коли у постанові керівника органу досудового розслідування визначено декілька місць проведення розслідування.

Важливим правилом застосування заходів забезпечення кримінального провадження є «*обов'язок*» *доказування*, який у відповідності до норм КПК України покладається на слідчого та прокурора, та в окремих випадках (хоча це й не передбачено у ч. 3 ст. 132 КПК України) — на сторону кримінального провадження, яка звертається з клопотанням.

В переважній більшості випадків доказування перед слідчим суддею, судом наявності підстав застосування заходів забезпечення кримінального провадження покладено саме на слідчого та прокурора, у зв'язку з чим вони повинні обґрунтувати необхідність застосування того чи іншого заходу.

При розгляді клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів обов'язок доведення наявності достатніх підстав вважати, що «необхідні» речі або документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; самі по собі або в сукупності з іншими речами і документами кримінального провадження, у зв'язку з яким подається клопотання, мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні; не становлять собою або не включають речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, покладається на сторону кримінального провадження.

Аналогічно, при розгляді клопотання сторони кримінального провадження про здійснення приводу під час судового провадження, відповідний обов'язок доведення обґрунтованості клопотання повинен покладатися на сторону, яка його подає, у зв'язку з чим необхідно внести відповідні зміни до КПК України.

При цьому, застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що *існує обґрунтована підозра* щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Вказане положення також є одним із загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Як приклад, у зв'язку з тим, що прокурор не довів слідчому судді Солом'янського районного суду м. Києва те, що на момент розгляду клопотання про відсторонення від посади існувала обґрунтована підозра щодо гр. П. у вчиненні кримінальних правопорушень, слідчий суддя визнав внесення клопотання передчасним та відмовив в його задоволенні.

Підставою скасування ухвали слідчого судді Дарницького районного суду м. Києва про арешт корпоративних прав, накладений у кримінальному провадженні за ознаками

злочину, передбаченого ч. 4 ст. 190 КК України, Апеляційний суд м. Києва зазначив ту обставину, що підозра у вчиненні злочину не повідомлялася, а отже підстав для накладення арешту немає, оскільки відсутня обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

З огляду на те, що поняття «обґрунтована підозра» не визначене у національному законодавстві та зважаючи на положення, закріплені у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ наголошує на необхідності врахування позиції ЄСПЛ, відображену зокрема у п. 175 рішення від 21 квітня 2011 року у справі «Нечипорук і Йонкало проти України», відповідно до якої «термін «обґрунтована підозра» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення. Вимога, що підозра має ґрунтуватись на обґрунтованих підставах, є значною частиною гарантії недопущення свавільного затримання і тримання під вартою. Більше того, за відсутності обґрунтованої підозри особа не може бути за жодних обставин затримана або взята під варту з метою примушення її зізнатися у злочині, свідчити проти інших осіб або з метою отримання від неї фактів чи інформації, які можуть служити підставою для обґрунтованої підозри (рішення у справі «Чеботарі проти Молдови», N 35615/06, п. 48, від 13 листопада 2007 року)» [4].

При цьому обґрунтованість підозри здійснюється тим, що повідомлення про підозру слідчим за погодженням з прокурором або прокурором здійснюється лише за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

У відповідності до порядку застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, арешт майна, особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою обов'язковим є набуття особою процесуального статусу підозрюваного.

До речі, у окремих випадках (наприклад, при застосуванні арешту майна) це положення створює проблеми при розслідуванні, оскільки виключає можливість ефективного та швидкого застосування заходів процесуального примусу. Відповідно, одним із проблемних питань, яке виникає під час розгляду клопотань про арешт майна є можливість накладення арешту на майно, яке не належить підозрюваному, проте відповідає критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК України або ж у кримінальному провадженні, ще жодній особі не повідомлялося про підозру. Не вирішено це питання й внесенням змін до ст. 170 КПК України, відповідно до яких може бути арештовано майно юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у разі якщо до такої юридичної особи може бути застосовано захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб»). Крім цього, незрозумілим залишається питання законності накладення арешту на речові докази, які не були і не могли бути тимчасово вилучені через нематеріальну природу їх походження (банківські рахунки).

Важливим правилом є *відповідність потреб досудового розслідування* необхідному ступеню втручання у права і свободи особи, про який йдеться в клопотанні

слідчого, прокурора.

Так, слідчим суддею Святошинського районного суду м. Києва відмовлено у задоволенні клопотання слідчого про привід свідка у зв'язку з тим, що під час його розгляду не було доведено, що існує потреба у вказаних заходах, які виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, а також те, що у органу досудового розслідування відсутня можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження допитати свідка, показання якого можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні. Причиною подібного стало ненадання суду доказів, у який подіб свідок викликався слідчим, за якою адресою він проживає або перебуває, а також підтвердження отримання або неотримання повістки.

Аналогічно, ухвалою Святошинського районного суду м. Києва відмовлено у задоволенні клопотання слідчого, оскільки в поданому клопотанні про здійснення приводу підозрюваного та матеріалах кримінального провадження були відсутні будь-які докази того, що підозрюваний був викликаний у встановленому порядку та повідомлений про необхідність з'явитися до слідчого відділу (відсутні підтвердження направлення на вказану в клопотанні адресу повістки про виклик, отримання підозрюваним повістки про виклик, підтвердження ухилання підозрюваного від явки), що свідчить про невжиття належних заходів для виклику підозрюваного у встановленому порядку.

Окрім цього, для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язаний врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні (ч. 4 ст. 132 КПК України).

Проте практика свідчить, що при зверненні до суду з клопотаннями про тимчасовий доступ до речей і документів слідчими не завжди виконуються вимоги ч. 2 ст. 93 КПК України, згідно якої сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових дій), витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

В переважній більшості випадків слідчі з урахуванням наданих їм повноважень безпосередню не звертаються до фізичних та юридичних осіб з метою отримання вказаних у їх клопотаннях документів, а у судовому засіданні не доводять, що речі або документи до яких просять доступ перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи. Крім того, слідчими необґрунтовано зазначається у клопотаннях про їх розгляд без участі осіб, у володінні яких перебувають певні речі або документи. Клопотання містять формальні посилання на можливість знищення особами речей та документів, однак вони жодним чином не підтверджені будь-якими доказами.

Так, ухвалою слідчого судді Оболонського районного суду міста Києва відмовлено у задоволенні клопотання слідчого про тимчасовий доступ до речей і документів, оскільки в судовому засіданні слідчим та прокурором не було доведено неможливості іншими способами з'ясувати обставини, необхідні для встановлення істини по даному кримінальному провадженню, в тому числі з урахуванням положень ст. 93 КПК України.

Однією з причин відхилення клопотання слідчого про тимчасовий доступ до речей і документів, які знаходяться у володінні ВАТ «Банк» і містять банківську таємницю

про рух коштів на рахунку потерпілого стало те, що таку інформацію слідчому може надати сам потерпілий без звернення до слідчого судді і застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Саме тому, з урахуванням змісту положень ч. 1 ст. 86, ч.ч. 2 та 3 ст. 93 КПК України, застосування стороною кримінального провадження такого способу збирання доказів як вилучення речей чи документів (ч. 7 ст. 163 КПК України) під час отримання доступу до речей і документів може здійснюватися у випадках, якщо: 1) особа, у володінні якої знаходяться речі або документи, не бажає добровільно передати їх стороні кримінального провадження або є підстави вважати, що вона не здійснить таку передачу добровільно після отримання відповідного запиту чи намагатиметься змінити або знищити відповідні речі або документи; 2) речі та документи згідно зі ст. 162 КПК України містять охоронювану законом таємницю і таке вилучення необхідне для досягнення мети застосування цього заходу забезпечення. В інших випадках сторона кримінального провадження може витребувати та отримати речі або документи за умови їх добровільного надання володільцем без застосування процедури, передбаченої главою 15 КПК України (лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-558/0/4-13 від 5 квітня 2013 року).

До загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження відноситься й *можливість виконання завдання*, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням, і саме яке повинно бути доведено при розгляді вказаного клопотання.

При цьому, слід звернути увагу, що метою застосування заходів забезпечення кримінального провадження є досягнення дієвості провадження. Під дієвістю кримінального провадження слід розуміти виконання завдань кримінального судочинства, які визначені у ст. 2 КПК України, зокрема: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необгрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Разом з цим, крім загальної мети, характерною для кожного із заходів є також наявність власної специфічної мети, яка у структурі цілеспрямованості кримінальної процесуальної діяльності займає окреме місце. Так, тимчасовий доступ до речей і документів має на меті забезпечення можливості формування правової позиції сторін кримінального провадження; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом має на меті припинення кримінального правопорушення, запобігання вчиненню іншого чи припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного, обвинуваченого щодо перешкоджання кримінальному провадженню; запобіжні заходи спрямовані на припинення кримінального правопорушення, а також створюють необхідні умови для забезпечення участі підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні Кримінальний процесуальний кодекс України [3, с. 368].

Специфічна мета характерна особливо для запобіжних заходів (ст. 176 КПК України), які спрямовані на забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1)

переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Важливим специфічним завданням, що досягається за допомогою заходів забезпечення кримінального провадження є забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями. Адже вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно підлягають спеціальній конфіскації вважаються також обставинами, які підлягають доказуванню (п. 3, 6 ч. 1 ст. 91 КПК України). Так, з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, на стадії досудового розслідування, КПК України допускає тимчасове вилучення майна (ч. 1 ст. 167) та арешт майна (ч. 1 ст. 170). Метою тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, відповідно до ч. 1 ст. 148 КПК України також є забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. При цьому, додатковим способом процесуального забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням є такий захід забезпечення кримінального провадження як застава.

До загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження відноситься внесення відомостей про кримінальне правопорушення до *Єдиного реєстру досудових розслідувань*, оскільки саме з цього моменту відповідно до ч. 2 ст. 214 КПК України починається досудове розслідування. Тому до клопотання слідчого, прокурора про застосування, зміну або скасування заходу забезпечення кримінального провадження додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у рамках якого подається клопотання (ч. 6 ст. 132 КПК України). Це дозволяє суду пересвідчитися у наявності відповідної правової підстави для розгляду клопотання у судовому засіданні.

Невиконання слідчим, прокурором вимоги даної норми унеможлиблює судовий розгляд клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Так, слідчий суддя Дарницького районного суду м. Києва відмовив у задоволенні клопотання начальника головного відділу податкової міліції ДПІ у Деснянському районі про надання тимчасового доступу до документів, які містять інформацію про зв'язок, подане в межах оперативно-розшукової справи, заведеної для пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння та документування підготовки до вчинення ухилення від сплати податків у великих розмірах у зв'язку з тим, що досудове розслідування за даним фактом розпочате не було.

У даному випадку слід звернути увагу на те, що у відповідності до п. 4 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам, крім іншого, надається право з дозволу слідчого судді в порядку, встановленому КПК України, витребувати документи та дані, що характеризують спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину. Оскільки одним із механізмів витребування документів і даних, передбачених КПК України, є процедура тимчасового доступу до речей і документів, передбачена главою 15 КПК, оперативні підрозділи мають право звертатися до слідчих суддів суду першої інстанції з клопотаннями про

тимчасовий доступ до таких документів згідно з правилами, встановленими статтями 159-166 КПК, та з урахуванням специфіки суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та мети її здійснення (зокрема, змісту та обґрунтування клопотання, додатків до клопотання, підстав для його задоволення тощо). При цьому, документи і дані, які не характеризують діяльність юридичної особи та спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину чи джерела і розмір їх доходів витребуватися оперативними підрозділами не можуть [6].

Слід відмітити, що заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються *в межах строку досудового розслідування* – шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості та дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину. Саме тому вирішуючи питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження необхідно звертати увагу на фактичний строк досудового розслідування. Відтак, спершу необхідним є продовження строку досудового розслідування, а лише тоді – застосування заходу забезпечення кримінального провадження.

На це звертається увага й Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Так, ухвалою слідчого судді Києво-Святошинського районного суду продовжено строк тримання під вартою до десяти місяців підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 296 та ч. 1 ст. 121 КК України. Не погоджуючись із рішенням слідчого судді, захисником підозрюваного було подано апеляційну скаргу, внаслідок чого ухвалою Апеляційного суду Київської області від ухвалу слідчого судді Києво-Святошинського районного суду скасовано та постановлено нову, якою продовжено строк тримання під вартою в межах строку досудового розслідування. Колегією суддів встановлено, що постановою заступника Генерального прокурора строк досудового розслідування у цьому кримінальному провадженні було продовжено до 9 місяців, а слідчий суддя, постановляючи ухвалу, вийшов за його межі, чим порушив вимоги ч. 3 ст. 197 КПК [4].

Таким чином, загальними правилами застосування заходів забезпечення кримінального провадження є:

- 1) судова процедура вирішення питання про їх застосування;
- 2) виключна підсудність місцевому суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що здійснює відповідне розслідування;
- 3) покладення «обов'язку» доказування на сторону кримінального провадження, яка звертається з клопотанням;
- 4) наявність обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- 5) відповідність потребам досудового розслідування такого ступеню втручання у права і свободи особи, про який йдеться в клопотанні сторони кримінального провадження;
- 6) можливість виконання завдання, для виконання якого сторона кримінального провадження звертається із клопотанням, і саме яке повинно бути доведено при розгляді вказаного клопотання;
- 7) застосування заходів забезпечення кримінального провадження в межах кримінального провадження – досудового розслідування (з моменту внесення відомостей

про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і до закриття кримінального провадження або направлення до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності у межах відповідних строків досудового розслідування) і судового провадження.

З урахуванням цього, у межах одного кримінального провадження клопотання про застосування заходів забезпечення, у тому числі запобіжних заходів, вноситься щодо кожної особи окремо. Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються, які слідчий суддя зобов'язаний оцінити й перевірити з урахуванням об'єктивної необхідності та виправданності втручання у права і свободи особи, а також з'ясувати можливість досягнення мети, на яку посилається автор клопотання, без застосування цих заходів. Саме тому, до клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження додається: 1) витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження – у всіх без винятку випадках; 2) копії матеріалів, якими сторона кримінального провадження, що подала відповідне клопотання, обґрунтовує свої доводи (ст. 141, 145, абз. 2 ч. 2 ст. 150, абз. 2 ч. 2 ст. 157, абз. 2 ч. 2 ст. 171 КПК України). Такі ж копії матеріалів, з огляду на зміст положень ч. 6 ст. 9 КПК України, мають долучатися й до клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів; 3) документи, які підтверджують надання підозрюваному, в тому числі й обвинуваченому, копій клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання (абз. 2 ч. 2 ст. 150, абз. 2 ч. 2 ст. 157 КПК України).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильєва Е.Г. Меры уголовно-процессуального принуждения / Е.Г. Васильева. – Уфа: Изд-во БашГУ. – 2003. – 136 с.
2. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х.: Право, 2014. – 824 с.
3. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – С. 370.
4. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження : витяг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html
5. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-558/0/4-13 від 5 квітня 2013 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13>
6. Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223 - 158/0/4-13 від 29.01.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sc.gov.ua>